Jongere bouwkunst en stedebouw

1800-1945

Monumen
Inventaris
Project (Mn

COLOFON

Uitgave
Provinciaal Bestuur van Zuid-Holland
Koningskade 1
2596 AA 's-Gravenhage
telefoon 070 - 3116611

Samenstellers
M. van Ingen
drs S.R. Jonkergouw
drs A.F.J. Niemeijer
drs L.A. Nizet
ir Th.A.J. Schiere
drs E.B. de Snoo - van de Garde
ing. M. Spooren
drs B.L. Sprinkhuizen
ir M. Verwey

Begeleidingscommissie
L.J. van den Boogert
D. Brouwer de Koning
drs R. Daalder
drs Th.M. Elsing
W. de Jong
ir J.G. Wegner

Vormgeving
Facilitaire Dienst, Bureau Vormgeving

Druk
Facilitaire Dienst, Bureau Reproductie

's-Gravenhage, november 1991

HISTORISCH-GEOGRAFISCHE BESCHRIJVING

BEBOUWINGSKARAKTERISTIEK EN STEDEBOUWKUNDIGE TYPOLOGIE

INVENTARISATIE

HISTORISCH-GEOGRAFISCHE BESCHRIJVING

maart 1989
B.L. Sprinkhuizen

INHOUDSOPGAVE

1. INLEIDING

2. FYSISCHE GESTELDHEID

3. LANDSCHAPSSTRUCTUUR EN GRONDGEBRUIK
   3.1. Agrarisch grondgebruik
   3.2. Niet-agrarisch grondgebruik
   3.3. Visuele karakteristiek

4. INFRASTRUCTUUR
   4.1. Wegen en wateren
   4.2. Spoorwegen en openbare voorzieningen

5. NEDERZETTINGEN
   5.1. Algemeen
   5.2. Kernen
      5.2.1. Ter Aar (Aardam)
      5.2.2. Langeraar
      5.2.3. Korteraar
      5.2.4. Papenveer
      5.2.5. Vrijhoeven
   5.3. Verspreide bebouwing

LITERATUURLIJST

VOORNAAMSTE GEBRUIKTE KAARTEN

BIJLAGEN

1. INLEIDING

De gemeente Ter Aar ligt in het noordoosten van de provincie Zuid-Holland in de Rijn- en Gouwestreek en heeft een oppervlakte van 2.000 ha.
De gemeente wordt (N.O.Z.W.) begrensd door de gemeenten Leimuiden, Nieuwveen, Zevenhoven, Nieuwkoop, Alphen aan den Rijn, Woubrugge en Rijnsaterwoude.
Op 1 januari 1988 bedroeg het aantal inwoners 9.098, waarmee de bevolkingsdichtheid op 508 inwoners/km² landoppervlak uitkwam.
De gemeente bestaat uit de kernen Ter Aar (Aardam), Langeraar, Korteraar, Papenveer en het gehucht Vrijhoeven.
Van oorsprong stond Ter Aar als ambachtsheerlijkheid onder baljuwschap Rijnland en onder het hoogheemraadschap Rijnland. Het behoorde als ambacht tot de heerlijkheid Voshol. De grenzen zijn hiermee historisch-juridisch van aard.

2. FYSISCHE GESTELDHEID

De bodem van Ter Aar bestaat langs het Aarkanaal voornamelijk uit bosveengronden, met daarachter oude zeekleigronden. Langs de linker oever loopt een smalle, langgerekte strook rivierkleigronden, met in het zuiden een klein deel klei-op-veen-gronden erlangs.
Voorts bevindt zich ten oosten van het kanaal een groot stuk veenrestgronden, die de overgang vormt tussen de veengronden en de oude zeeklei. Ten westen van het kanaal ligt er een strook oude zeeklei met katteklei (moerige grond) tussen deze twee grondsoorten.

Zoals bij zoveel gemeenten in deze streek, is ook in Ter Aar het bodemoppervlak bepaald door het verveningsproces en droogmakerijen. Diepe uitvening vanaf de Middeleeuwen zorgde voor plasvorming en maakte het droogmaken ervan noodzakelijk. Dit gebeurde ten behoeve van de turfwinning.
De onderliggende kleilaag kwam in de meeste gevallen hierna aan de oppervlakte. Het veen dat er nu nog ligt, is grotendeels zogenaamd bosveen, dat niet voor de turfwinning in aanmerking kwam vanwege de slechte kwaliteit.

Mede door de vervening ontstonden er aanzienlijke reliëfverschillen in Ter Aar. Langs het Aarkanaal op de bosveengrond ligt het oppervlak op 1,5 tot 2 meter -NAP. Door inklinking na het inpolderen zijn deze gronden in de loop van de tijd zo'n 1 tot 2 meter gedaald.
De polders hierachter liggen aanmerkelijk dieper, tussen 4 meter -NAP en bijna 6 meter -NAP, als gevolg van de uitvening en droogmakerij.
De afwatering van de polders is hiermee kunstmatig en valt van oudsher onder het beheer van het hoogheemraadschap Rijnland. De sloten en tochten lozen dan ook op boezemwateren, behorend tot Rijnland.
Het uitslaan op de boezem geschiedt door middel van verschillende gemalen. Van de 24 molens die ooit in Ter Aar gestaan hebben, is er niet één meer over. De laatste molen van de Noordeindpolder werd in 1929 vervangen door een elektrisch gemaal. De overgebleven molens, die de polder Nieuwkoop droogmaalden, werden reeds in 1894 vervangen door het grote gemaal aan de Schoutenvaart. Meestal werden de molens eerst vervangen door stoomgemalen, om vervolgens plaats te maken voor een elektrisch gemaal. De zogenaamde "hele landen" aan de westzijde van het Aarkanaal, in de Noordeind- en Geerpolder, zijn in de tweede helft van de 19e eeuw onder een eigen onderbemaling gebracht, genaamd "de afdamming".

3. LANDSCHAPSSTRUCTUUR EN GRONDGEBRUIK

3.1. Agrarisch grondgebruik

In Ter Aar was de turfwinning de belangrijkste bron van inkomsten sinds de Middeleeuwen. Nadat de veengrond was uitgeput en de meeste plassen waren drooggemaakt, ging men over tot de akkerbouw en de groenteteelt. Hiertussen bevonden zich uitgestrekte weilanden, waarop veeteelt werd bedreven.
Zo was de situatie rond het midden van de 19e eeuw. De groenteteelt concentreerde zich hierbij rond het Aarkanaal op de overgebleven veengronden. De akkerbouw bevond zich echter dieper in de polder, op de lager gelegen kleigronden. De minder bruikbare gronden bleven voor de veeteelt over. De wisselende samenstelling van het bodemprofiel heeft dus een wisselend bodemgebruik tot gevolg gehad.
De laatste polders werden in de 19e eeuw drooggemaakt. Er waren echter veenplassen die nooit meer drooggemaakt zouden worden. De Langeraarse plassen zijn hier een voorbeeld van.

De verkaveling in de gemeente is een typische variant op de gebruikelijke stroken, een zogenaamde veerverkaveling. De stroken lopen hier van beide zijden schuin naar het Aarkanaal. Dit patroon omvat praktisch de gehele gemeente. Op de veengronden langs het kanaal is dit de oorspronkelijke verkaveling. In de drooggemaakte polders zijn de kavels opnieuw, meer rationeel ingedeeld, maar is wel globaal de richting van het oude patroon aangehouden.

De combinatie van een voor groenteteelt uitstekend geschikte grond en het relatief weinig voorkomen van nachtvorst, zorgde ervoor, dat er in Ter Aar en in het bijzonder Langeraar, reeds vrij vroeg voor tuinbouw werd gekozen. Met name na de eeuwwisseling vormde zich hier een bijzondere tuinbouwstreek. Door middel van verbeteringen aan het Aarkanaal, kreeg de langs het kanaal geconcentreerde tuinbouw ook de kans om zich beter te ontwikkelen.
Een complex van tuinderijen, in verenigingen georganiseerd, hield zich voornamelijk bezig met de erwten-, bonen- en augurkenteelt. Tuinbouw werd het meest beoefend op de veengronden in verschillende polders aan weerszijden van het Aarkanaal, in het gedeelte tussen Aardam en de Amstelsluis.
Erwten en bonen werden reeds een aantal eeuwen verbouwd, de augurkenteelt kwam pas in de 19e eeuw op. Het tuinland breidde zich steeds verder uit, weiden en bouwland verdringend. Ook de glascultuur kwam in het begin van deze eeuw sterk op in Ter Aar, wat de specialisatie per bedrijf sterk bevorderde. Na het platglas volgde het staande glas en de kunstmatige verwarming. De streek langs het kanaal zou zich steeds meer ontwikkelen in de richting van de intensieve glascultuur. De goede waterverbindingen met de grote steden waren hierbij van groot belang.
Veeteelt en landbouw bleven echter naast de tuinbouw een belangrijke bron van inkomsten.

Ten oosten van het kanaal heeft in de droogmakerijen na 1940 een herverkaveling plaatsgevonden, waarbij vooral in de polder Nieuwkoop een schaalvergroting van de kavels waarneembaar is.

De bloementeelt, die in Ter Aar reeds vanaf de jaren twintig in beperkte mate aanwezig was, brak na 1955 pas echt goed door. Veel groentetelers gingen in deze tijd over op de bloementeelt. In 1970 werd de coöperatieve groentenveiling van Ter Aar dan ook gesloten.

3.2. Niet-agrarisch grondgebruik

Het veen was vanzelfsprekend een belangrijke "delfstof" in de loop van de eeuwen.
De veenafgraving heeft voor een aanzienlijk gedeelte de ontwikkeling van het grondgebruik in de gemeente bepaald.
Het vervenen heeft ook de Langeraarse plassen doen ontstaan. De plassen worden thans gezien als een natuurgebied met een beperkte recreatie. Het is, wat betreft flora en fauna, een rijk moeras- en watergebied. De watersport begon zich hier pas na 1945 te ontwikkelen. Aan de noordzijde van de Noordplas ligt nu een enkele camping met surfclub.

3.3. Visuele karakteristiek

Belangrijk element in de gemeente is het Aarkanaal, dat het grondgebied van Ter Aar als het ware doormidden snijdt. Opvallend is de verkavelingsrichting, die schuin op het Aarkanaal staat.
Kassencomplexen domineren het beeld langs het kanaal op het bovenland, met name in de Noordeindse polder. Dieper in de polders heeft het landschap grotendeels een tamelijk open karakter. Een ander belangrijk landschappelijk element zijn de Langeraarse plassen. Dit redelijk open water wordt in het midden doorsneden door het kerkpad naar Langeraar, gelegen op een dijkje. Aan de andere kant van Langeraar bevindt zich tevens een strook kassen.
Hoge dijken scheiden het bovenland van de droogmakerijen. Alle kernen liggen op het bovenland en zijn langs zo'n dijk, weg of kanaal ontstaan. Opmerkelijk is hier het "schiereilandje" bovenland in de Vierambachtspolder ten westen van de kern Ter Aar, met een kerkje en het gemeentehuis erop.

4. INFRASTRUCTUUR

4.1. Wegen en wateren

Het Aarkanaal, zowel het water als de wegen erlangs, is altijd de belangrijkste verkeersader geweest tussen Ter Aar en haar omgeving. Afgezien van de provinciale weg langs het kanaal, dienen de wegen voornamelijk als verbinding tussen de verschillende dorpen. De provinciale weg heeft een regionale functie en zorgt voor de verbinding naar Alphen en Uithoorn.
Met verbeteringen aan het kanaal in de 19e en 20e eeuw werden ook de wegen erlangs verbeterd. Rond 1910 werden verschillende gedeelten verhard en verbreed en werden er ook nieuwe stukken aangelegd, zowel op de west- als op de oostkade. Deze werkzaamheden werden in 1924 afgesloten. Ten slotte werd in 1929 besloten de provinciale weg op de westzijde van het kanaal te verleggen naar de oostzijde.
De wegen in de gemeente lagen en liggen grotendeels op de dijken rond de polders en langs de wateren.

Het belangrijkste water in deze gemeente is het Aarkanaal. Reeds in 1656 is de vroegere rivier de Aar gekanaliseerd. De Drecht werd met de Aar verbonden om een vaart en trekpad te maken tussen de steden Amsterdam en Gouda. Het kanaal loopt van de Oude Rijn bij de Gouwsluis tot de Amstelsluis bij het Amstel-Drechtkanaal.
Het Aarkanaal is altijd een onderdeel geweest van één van de vaarwegen van Amsterdam naar Rotterdam. De Leidse Vaart loopt van het Aarkanaal naar het Braasemermeer. Het speelt geen rol voor het doorgaande verkeer. De vaart werd in 1365 gegraven en zorgde ter plaatse voor een verbeterde ontwatering.
De Langeraarse Plassen beslaan het noordwesten van de gemeente en kregen pas vrij laat een recreatieve functie, met name voor de sportvisserij. De plassen zijn overblijfselen van het verveningstijdperk. Om onduidelijke redenen zijn deze plassen nooit meer drooggemaakt.
De ontwikkeling van het Aarkanaal is duidelijk van invloed geweest op de ontwikkeling van het gebied eromheen. Na de kanalisatie zijn er verschillende verbeteringen op dit stuk vaarroute toegepast. Plannen uit 1823 om het kanaal voor grotere vaartuigen bevaarbaar te maken, leidden tot verbreding en verdieping van het water, het verwijden van bruggen en het afsnijden van bochten. In 1824 werd de Nieuwe Amstelsluis gebouwd met twee schutkolken. Het scheepvaartverkeer werd hierdoor zeer bevorderd, vooral voor grotere vaartuigen.
Nadat de provincie het beheer overnam in 1906, stuitte men op ernstige gebreken als gevolg van achterstallig onderhoud. De provincie besloot tot vernieuwing van bruggen en bijbehorende woningen over te gaan, reconstructie van de kaden en verdere verbreding van het kanaal. Ook werden nieuwe aanlegplaatsen gemaakt ten dienste van de verscheping van tuinbouwprodukten. Met de afschaffing van de tollen nam de scheepvaart weer toe. Dit is van grote invloed geweest op de vooruitgang van deze tuinbouwstreek.
Tussen 1916 en 1926 werden drie van de vier nog aanwezige dubbele houten bruggen vervangen door enkele en dubbele stalen ophaalbruggen. Hiervan is de Papenbrug inmiddels weer vervangen door een nieuwe basculebrug (1963).

De dijken en kaden in de gemeente hebben een waterkerende functie en zijn daarnaast meestal als weg in gebruik. Het patroon van de dijken komt dan ook overeen met dat van de polders, wateren en wegen. De kaden langs het Aarkanaal zijn sterk veranderd door de verschillende verbeteringen die hebben plaatsgevonden.

4.2. Spoorwegen en openbare nutsvoorzieningen

Nadat de lokaalspoorlijn Uithoorn-Alphen aan den Rijn aangelegd was in 1915, die de verspreide dorpen Nieuwveen, Zevenhoven, Nieuwkoop en Aarlanderveen aandeed, voelde Ter Aar zich letterlijk gepasseerd. Met hulp van de provincie werd een zijlijntje aangelegd, dat het doel had in deze tuinbouwstreek een wateraansluiting tot stand te brengen. Dit lijntje liep van Nieuwveen naar Papenveer, waar in 1918 een kopstation werd geopend. Op de plaats van het voormalige tracé ligt tegenwoordig de Schilkerweg.
De benaming "het groentenlijntje" geeft het belang aan voor de veiling in Papenveer. Veel personenvervoer heeft er niet plaatsgevonden, maar grote hoeveelheden groenten hebben per spoor hun weg naar binnen- en buitenland gevonden.
De opkomst van de autobus en de vrachtauto zorgde voor een flinke daling van het goederen- en reizigersvervoer, waardoor de sluiting van het lijntje in 1936 onvermijdelijk was.

In 1922 werd Ter Aar aangesloten op de elektriciteitsvoorziening van de Leidse elektrische centrale. Haar water betrok de gemeente van het in 1932 opgerichte distributiebedrijf "De Elf Gemeenten", dat op zijn beurt water kreeg van de "NV Bowadi" te Bodegraven. Hiermee kreeg Ter Aar een centrale drinkwatervoorziening.

5. NEDERZETTINGEN

5.1. Algemeen

In de gemeente Ter Aar bevinden zich voornamelijk dorpen van het weg- en dijktype met een van oorsprong lineair karakter (Ter Aar of Aardam, Korteraar, Langeraar en Papenveer). Hiervan heeft Ter Aar zich komvormig ontwikkeld. Het gehucht Vrijhoeven bestaat slechts uit enkele panden. Voorts bevindt zich wat verspreide bebouwing in de gemeente, gelegen langs diverse dijken en wegen. (Zie ook bebouwingskarakteristiek).

Alle kernen ontwikkelden zich langs een dijk annex weg of kanaal, waarvan Papenveer zich als tuinbouwcentrum bij de Schilkerbrug ontpopte.
Echte ruimtelijke uitbreiding vond slechts in Ter Aar en Langeraar pas na 1945 plaats.

De gemeente heeft een opvallend geometrisch patroon, doordat de lintbebouwing van Langeraar, Korteraar en het tussenliggende Aarkanaal parallel lopen. De Smitskade, het Kerkpad en de Geerweg staan loodrecht op de westkade van het Aarkanaal. Deze op hun beurt parallel lopende wegen verbinden het kanaal met Langeraar.

De bevolking in de gemeente nam specifiek de laatste decennia fors toe. Dit hing duidelijk samen met de woningbouw in deze jaren.

jaartal	aantal inwoners
1822	1.461
1829	1.606
1840	1.782
1870	2.030
1900	2.499
1925	3.765
1950	4.737
1970	6.485
1980	8.038
1988	9.098

jaartal	aantal woningen
1829	220 *)
1960	1.008
1970	1.442
1980	2.111
1986	2.790

*) in belasting

5.2 Kernen

5.2.1. Ter Aar (Aardam)

Het ambacht Are waarvan de nederzettingen Ter Aar, Higer Aar (Langeraar) en Neder Aar (Korteraar) deel uitmaakten, vond zijn oorsprong aan het einde van de 12e eeuw en behoorde tot de heerlijkheid Voshol. De dorpen Langeraar en Korteraar vormden in deze tijd het eigenlijke ambacht. De oude stroom de Aar verdeelde de gemeente in twee delen. Het westelijke deel werd Langer-Aar en het oostelijk deel Korter-Aar genoemd, simpelweg omdat het westelijke deel met meer lengte langs de rivier lag.
Eind 19e eeuw wordt de kern Aardam nog beschreven als een fraai gelegen gehucht aan de Aar. De naam stamt af van de tijd dat men dammen in rivieren opwierp om conflicten tussen verschillende steden te beslechten.

De zogenaamde Kerkbuurt ligt in deze tijd nog geheel los van Aardam als een omdijkt eiland bovenland in de uitgeveende polder. De oude Hervormde kerk is hier gelegen met het gemeentehuis.
Grote delen van dé gemeente werden al vroeg ingepolderd, zoals de Noordeindpolder in 1570. Zolang de veengrond nog hoog lag, verbouwde men er graan op. In toenemende mate werd ook echter veen afgegraven voor turfbereiding. De wateroverlast, veroorzaakt door de ontstane veenplassen, dwong de landeigenaren tot vroegtijdig inpolderen en droogmalen. In de 17e eeuw werd een aanvang gemaakt met het systematisch droogmaken van de plassen, waarna de grond voor landbouw en veeteelt in gebruik kon worden genomen. In deze tijd startte ook de tuinbouw op de veengronden langs de Aar.

De aanleg en verbeteringen van het Aarkanaal, dat dwars door de gemeente loopt, zijn natuurlijk van grote invloed geweest op de ontwikkeling van de gemeente. De belangrijkste werken vonden in 1823 en tussen 1908 en 1913 plaats. Met name de tuinbouw en later de glastuinbouw hadden hier veel profijt van. Oude wegen werden verhard en nieuwe werden aangelegd ten behoeve van de landbouwers en tuinders. In de vaarsloot langs de weg werden rond 1910 overscheepplaatsen gemaakt voor de aan- en afvoer van de produkten en benodigdheden.
De reconstructie van de kaden zou ingrijpende gevolgen hebben voor de plaatselijke belangen langs het kanaal wegens de dichte bebouwing in het kanaalvak Aardam-Papenveer. Dit tracé was eigenlijk de oude rivier, die zich met enkele hinderlijke bochten door de bebouwing slingerde. Door een uitgebreide onteigening kon men enkele bochten afsnijden, plaats voor aanlegsteigers verkrijgen en een goede oeververdediging aanbrengen. Ook een doorgaande vaarsloot was nodig, waardoor meerdere onteigeningen van percelen in de Bloklandse polder nodig werden.

Met de snelle ontwikkeling van de tuinbouw volgde de oprichting van veilingverenigingen rond de eeuwwisseling. De groenten werden over het water naar de veiling gebracht vanwaar ze verhandeld en verzonden werden. Door de toenemende augurkenteelt ontstond er in de gemeente ook een aan het agrarische bedrijf gelieerde vorm van nijverheid, de conservenindustrie (inmakerijen).
De conservenindustrie heeft een grote ontwikkeling doorgemaakt in Ter Aar. Rond 1900 ontstonden vele zouterijen en inleggerijen. Allerlei groenten en fruit werden op verschillende manieren ingemaakt of geconserveerd. Na het zouten, zuren of zoeten van de produkten kwam de pasteurisatie als nieuwe methode op. Bekende namen hier zijn Koeleman en Uijtewaal.
Koeleman, vanaf 1901 gevestigd in Langeraar, hield zich naast zouten met de zuurhandel bezig. Men exporteerde vooral augurken naar Duitsland.

Uijtewaal startte in 1911 en stichtte in 1929 een fabriekje bij de Kattenbrug. De ontwikkeling na 1945 ging aanzienlijk sneller dan voor de oorlog.
Van der Pijl was van oorsprong een vleesverwerkend bedrijf, dat zich in 1920 aan de Westkanaalweg vestigde. Pas in de jaren zestig ging men tevens tot de conservenindustrie over en vestigde men zich op het nieuwe bedrijfsterrein "Bovenland". De conservenindustrie moet zeker van invloed zijn geweest op de groei van de gemeente. Momenteel zijn er ongeveer 250 mensen werkzaam.

Reeds vanaf de 18e eeuw bevonden zich verschillende scheepswerfjes in Ter Aar, vooral gericht op de bouw van types voor de binnenvaart. Verschillende nieuwe werfjes vestigden zich in de eerste helft van de 20e eeuw, waarvan enkele zich nog steeds staande weten te houden. Ze lagen onder meer langs de Leidse Vaart en de Hoekse Aar.
Ter Aar heeft ook een zuivelfabriek gehad, de "Aardam", die in 1912 aan de Oostkanaalweg werd opgericht. In 1933 werd een nieuwe fabriek gebouwd, die tot 1961 heeft gefunctioneerd. Nu is de firma Aviko in het complex gevestigd.

Al deze processen, opkomst van tuinbouw en conservenindustrie, verbetering van de infrastructuur en een aanvang van de recreatie, hebben verrassend weinig invloed gehad op de uitbreiding van de bebouwing in de gemeente Ter Aar voor 1945.
De kern Aardam bleef in deze periode beperkt tot wat bebouwing bij de Aardammerbrug. Van hieruit liep een dun lint noordwaarts, langs de westzijde van het kanaal. Een andere bebouwingsstrook, nauwelijks een lint te noemen, liep langs de Aardamseweg naar de Kerkbuurt. Er vond tussen 1850 en 1945 hooguit verdichting plaats van de vooral éénzijdige lintbebouwing.
De explosieve groei van de bevolking en de hiermee samenhangende uitbreidingen, dateren pas van de laatste decennia. Aan weerszijden van de Aardamseweg werden nieuwe woonwijken gebouwd in de Uiteindse- en Middelpolder. Ook aan de overzijde van het kanaal werd een wijkje gebouwd. Hiermee ontpopte Aardam zich van niet meer dan een gehucht in de 19e eeuw tot de belangrijkste kern in de gemeente.
De Gereformeerde kerk langs de Oostkanaalkade werd in 1912 in gebruik genomen en lag in 1945 nog aan de rand van de bebouwde kom.
Aan de Aardamseweg bij de brug, ligt nog het originele gemaal met een sluisje uit 1913.

5.2.2. Langeraar

In grote lijnen gaat het voorgaande verhaal ook op voor Langeraar. De tweezijdige lintbebouwing langs de Langeraarseweg ligt op de oude strook bovenland, die uitgespaard werd bij het afgraven van het veen. Aan de oostkant van de weg bevindt zich de bebouwing zich op de restanten legakkers, die als schiereilanden in de plassen zijn blijven liggen. Gedurende de gehele periode tot 1945 bleef de bebouwing op deze strook geconcentreerd tussen de bedijking van de Wassenaarse polder en de Langeraarse plassen. Er is in de periode 1870-1945 niet eens een verdichting van de lintbebouwing waar te nemen.
Zeker moet er het een en ander veranderd zijn in deze periode door de opkomst van de conservenindustrie. In 1889 begon J. Mank een zouterij aan de Langeraarseweg. Het bedrijf, dat in 1917 verder ging als de Zuid-Hollandse Inleggerij, bleef tot 1977 bestaan. Onlangs werd op deze locatie een kleine woonwijk, het "Kuiperserf", gerealiseerd. Ook Koeleman is van oorsprong in Langeraar gevestigd.

Een opvallend element in Langeraar is het Rooms-Katholieke complex bestaande uit een neo-gotiesche kerk, daterend uit 1901, met pastorie en kerkhof. Iets later zijn er tevens een zusterhuis, een school en een parochiehuis bijgebouwd.
Na 1945 trad het dorp buiten de bedijking en vond er een ruime uitbreiding plaats in de polder.

5.2.3. Korteraar

Ondanks het feit dat Korteraar al een lange geschiedenis achter de rug heeft, is een duidelijk waarneembare uitbreiding achterwege gebleven. Nog steeds bestaat het dorp uit een langgerekte, deels tweezijdige lintbebouwing op de strook bovenland tussen de Bloklandse- en de Nieuwkoopse polder.
Voor 1945 was het lint niet aaneengesloten, maar had het zich wel verdicht ten opzichte van de situatie in de 19e eeuw. Het verdichtingsproces heeft zich hierna verder doorgezet. De minimale groei van het dorp heeft misschien te maken met de relatief geïsoleerde positie ten opzichte van Aardam, dat direct gelegen is aan de provinciale weg en het kanaal.

5.2.4. Papenveer

De naam Papenveer ontstond waarschijnlijk in de eerste helft van de 19e eeuw. Dit is eenvoudig te verklaren, omdat de Rooms-Katholieken uit Korteraar hier met behulp van een veer het water overstaken om de kerk in Langeraar te bezoeken.
In deze tijd stonden er op dit punt slechts enkele panden. Daar kwam verandering in met de groei van de tuinbouw. Na de oprichting van veilingverenigingen rond 1900, ontwikkelde zich bij de Schilkerbrug een waar tuinbouwcentrum. Een veilinggebouw, kantoren, loodsen en opslagplaatsen werden er gebouwd. Van hieruit werden de produkten geveild en verzonden.
De komst van het "groente"-spoorlijntje naar Papenveer in 1918 versterkte deze ontwikkeling. Het stationsgebouw werd, hoewel aan het einde van een baanvak, niet als kopstation, maar parallel aan de spoorweg gebouwd. Het is het enige dat nog aan de spoorweg herinnert.
Langs de Westkanaalweg ontstond een klein bebouwingslint voor 1945. Later breidde zich dit uit en kwam het huidige complex tot stand. De bebouwing loopt nu in twee stromen naar het zuidwesten, langs het Aarkanaal en langs de Paradijsweg, tot aan het nieuwe bedrijfsterrein "Bovenland".
Het oude handbediende sluisje aan de Westkant is nog steeds in gebruik.

5.2.5. Vrijhoeven

Vrijhoeven ligt aan de zuidoostgrens van de gemeente, ten noorden van Aarlanderveen. Het was een zelfstandige gemeente en heerlijkheid, tot het in 1840 bij Ter Aar werd gevoegd.
Het gehucht bestond in de 19e eeuw uit vijf huizen, met 12 inwoners in 1822 en 40 in 1840. Tot op de dag van vandaag zijn hier slechts enkele panden bijgekomen.

5.3 Verspreide bebouwing

Langs de Ringdijk in de Middel- en Uiteindse polder en langs de Hoge Dijk in de polder Nieuwkoop bevinden zich verschillende boerenhoeven, grotendeels gelegen aan de kop van de kavels. Sommige lagen er al in 19e eeuw, andere zijn in de eerste helft van 20e eeuw gebouwd of zijn van meer recente datum.
De laatste molen op de Smidskade werd in 1930 tot woning verbouwd.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

Algemeen/provinciaal:

- Aa, A.J. van der (1839-1851)
  Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden, 13 delen + suppl. Gorinchem.

- Atlas van historische vestingwerken in Nederland (1970)
  Deel IV, de provincieën Zuidholland en Zeeland. Eerste aflevering: Zuidholland. Z.p..

- Beekman, A.A. (1948)
  De wateren van Nederland. Aardrijkskundig en geschiedkundig beschreven. 's-Gravenhage.

- Een beeld van het zuid-hollandse landschap (1981-1988)
  Een landschapsonderzoek in opdracht van de provincie Zuid-Holland. 6 delen. Z.p..

- Beschrijving van de provincie Zuid-Holland behorende bij de waterstaatskaart (1967). 's-Gravenhage.

- Bevolking der gemeenten van Nederland op 1 januari .... C.B.S.. 's-Gravenhage, 1950-heden.

- De bodem van Nederland (1965)
  Toelichting bij de Bodemkaart van Nederland, schaal 1:200.000. Samengesteld door de Stichting voor Bodemkartering. Wageningen.

- Buisman, J. (red.) (1978)
  Zuid-Holland vanuit de lucht. Baarn.

- Craandijk, J. (1888)
  Wandelingen door Nederland. Met platen naar de lithografiën van P.A. Schipperus en wandelkaartjes. Haarlem.

- Dijksterhuis, R. (1984)
  Spoorwegtracering en stedebouw in Nederland; Historische analyse van een wisselwerking. De eerste eeuw: 1840-1940. Proefschrift, TH Delft.

- Don, P. (red.) (1985)
  Kunstreisboek Zuid-Holland. 8e dr., Weesp.

- Drinkwatervoorziening in Nederland 1913-1938 (1938)
  Gedenkboek ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de Centrale Commissie voor Drinkwatervoorziening en van het rijksbureau voor Drinkwatervoorziening. Den Haag.

- Fruin, R. (red.) (1866)
Informatie up den staet faculteyt ende gelegenheyt van de steden ende dorpen van Hollant ende Vrieslant om daernae te reguleren de nyeuwe schiltaele gedaan in den jaere MDXIV. Leiden.

- Fruin, R. (red.) (1976)
Enqueste ende informatie upt stuck van der reductie ende reformatie van den schiltaelen, voertijts getaxeert ende gestelt geweest over de landen van Hollant ende Vrieslant gedaan in den jaere MCCCCXCIIII. Leiden.

- Gedenkboek Twee eeuwen Waterstaatswerken (z.j.). Z.p..

- Honderd jaar Provinciale Waterstaat in Zuid-Holland (1976)
Enige opstellen over de geschiedenis. 's-Gravenhage.

- Kley, J. van der (red.) (1967)
Vaarwegen in Nederland. Een beschrijving van de Nederlandse binnenvaartwegen. Assen/Amsterdam/Rotterdam/Brussel.

- Kroon, A.W. (1862)
Tegenwoordige staat van Zuid-Holland. Beschrijving en afbeelding der steden, dorpen, heerlijkheden en verdere wetenswaardige plaatsen in die provincie. Amsterdam.

- Lijst van Nederlandse gemeenten sinds 1830, waarvan de grens is gewijzigd, waarvan de naam is veranderd, die zijn opgeheven, nieuw gevormd of ingepolderd (1968). Z.p..

- De molens van Zuid-Holland (1980). Den Haag.

- Mulder, G.J.A. (red.) (1949-1959)
Handboek der geografie van Nederland. 6 delen. Zwolle.

- De ontwikkeling onzer electriciteitsvoorziening 1880-1938 (1948).
Uitgegeven naar aanleiding van het 25-jarig bestaan der Vereeniging van directeuren van electriciteitsbedrijven in Nederland. 2 delen. Arnhem.

- Postma, C. (red.) (1963)
Holland in vroeger tijd; 18e-eeuwse beschrijvingen van steden en dorpen in Noord- en Zuid-Holland. 5 delen. 's-Gravenhage.

- Register van beschermde monumenten (1989). Zeist.

- Statistisch overzicht der Waterleidingen in Nederland over de jaren 1946 en 1947 (1950). Leeuwarden.

- Steegh, A. (1985)
  Monumenten Atlas van Nederland. 1100 Historische Nederzettingen in Kaart. 2e dr., Zutphen.

- Teixeira de Mattos, L.F. (1906-1961)
  De waterkeeringen, waterschappen en polders van Zuid-Holland. 16 delen. 's-Gravenhage.

- Tuinbouwatlas van Nederland [± 1941].
  Samengesteld door den Tuinbouw-voorlichtingsdienst van het Departement van Landbouw en Visscherij.

- Vermooten, M. en Smit, T. (1989)
  Spoortocht langs oude en nieuwe N.S.-stations: Noord- en Zuid-Holland en Flevoland. Hapert.

- Vervloet, J.A.J. en Steegh, A.W.A.Th. (1989)
  Bibliografie van de historische geografie. Wageningen.

- Verzameling van gegevens betreffende de electriciteitsvoorziening in de provincie Zuid-Holland (1915). 's-Gravenhage.

- Wallenburg, C. van (1966)
  De bodem van Zuid-Holland. Toelichting bij blad 6 van de Bodemkaart van Nederland, schaal 1:200.000. Wageningen.

- Witkamp, P.H. (1877)
  Aardrijkskundig woordenboek van Nederland. Tiel.

- Witkamp, P.H. en Sipman, M.A. (1895)
  Aardrijkskundig woordenboek van Nederland. Nieuwe uitgaaf. Arnhem/Nijmegen.

Regionaal/lokaal:

- Een beeld van het Zuidhollandse landschap (1983)
  Een landschapsonderzoek in opdracht van de provincie Zuid-Holland. Deel 2. De omgeving van Alphen aan den Rijn. De omgeving van Gouda. De Krimpenerwaard, Buro Maas.

- Elzelingen, J.M.W. van (1910).
  Nota over de verbetering van het Aarkanaal in het kanaalvak van Aardam tot Papenveer. Z.p..

- Geest, E.F. v.d., e.a. (1987).
  Een kijkje in de geschiedenis van Ter Aar. Ter Aar.

- Gemeentegids Ter Aar (1986).

- "Plassengebied" (1971)
  Rapport van de stedebouwkundige studiegroep "plassengebied in het hart van Holland", technische hogeschool Delft.

- Russer, G.A. (1984).
  Sporen door de Haarlemmermeer. De geschiedenis van de Haarlemmermeer spoorlijnen. Schoorl.

- Streekplan plassengebied (1973)
  Vastgesteld bij besluit van Provinciale Staten van Zuid-Holland.

VOORNAAMSTE GEBRUIKTE KAARTEN

- Topografische en Militaire Kaart; 1:50.000; no. 31; 1854.
- Kuyper, J.
  Gemeente-atlas van de provincie Zuid-Holland 1869.
- Chromotopografische kaart; 1:25.000; no. 403; 1877/1914.
- Chromotopografische kaart; 1:25.000; no. 423; 1874/1913.
- Topografische kaart; 1:50.000; no. 31; 1941 (Truppenkarte).
- Topografische kaart; 1:25.000; no. 31 A; 1950/1988.
- Topografische kaart; 1:25.000; no. 31 B; 1949/1988.
- Topografische kaart; 1:50.000; 1981/1990.
- Schetstekening van de wegen en voetpaden in de gemeente Ter Aar; 1:10.000; 1873.

Figuur 1.

Gemeentegrenzen en regio-indeling M.I.P. Zuid-Holland

Schaal 1 : 400.000

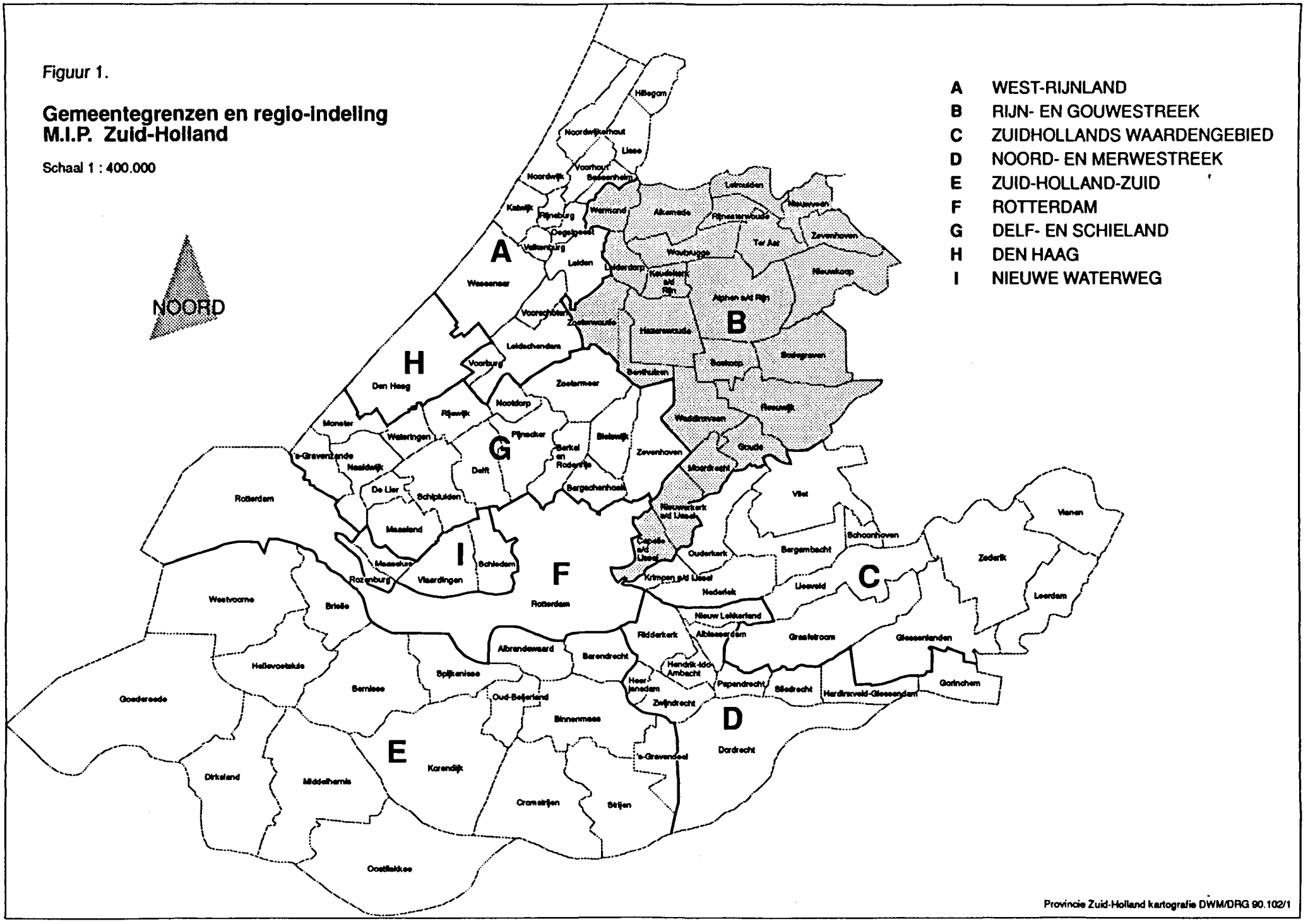

Provincie Zuid-Holland kartografie DWM/DRG 90.102/1

Figuur 1a.

Gemeente Ter Aar

Schaal 1 : 300.000

Provincie Zuid-Holland kartografie DWM/DRG 90.102/5a

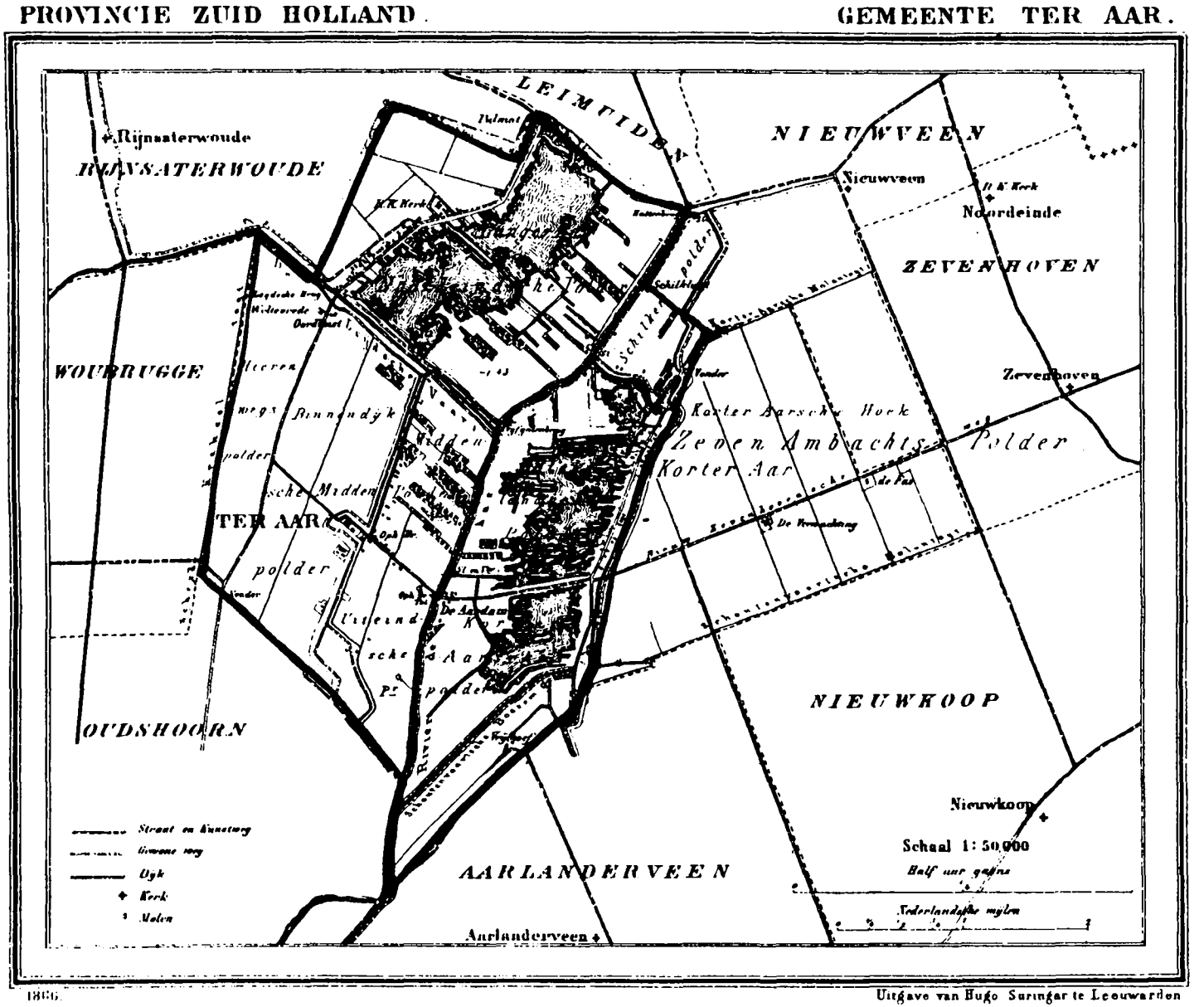

Figuur 2.
J. Kuyper, Gemeente-atlas van de provincie Zuid-Holland 1869.

Figuur 3.
Chromotopografische kaart; 1:25.000; no. 403 en 423; 1912.

Figuur 4.
Topografische kaart; 1:25.000; no. 31 A en 31 B; 1949/50.

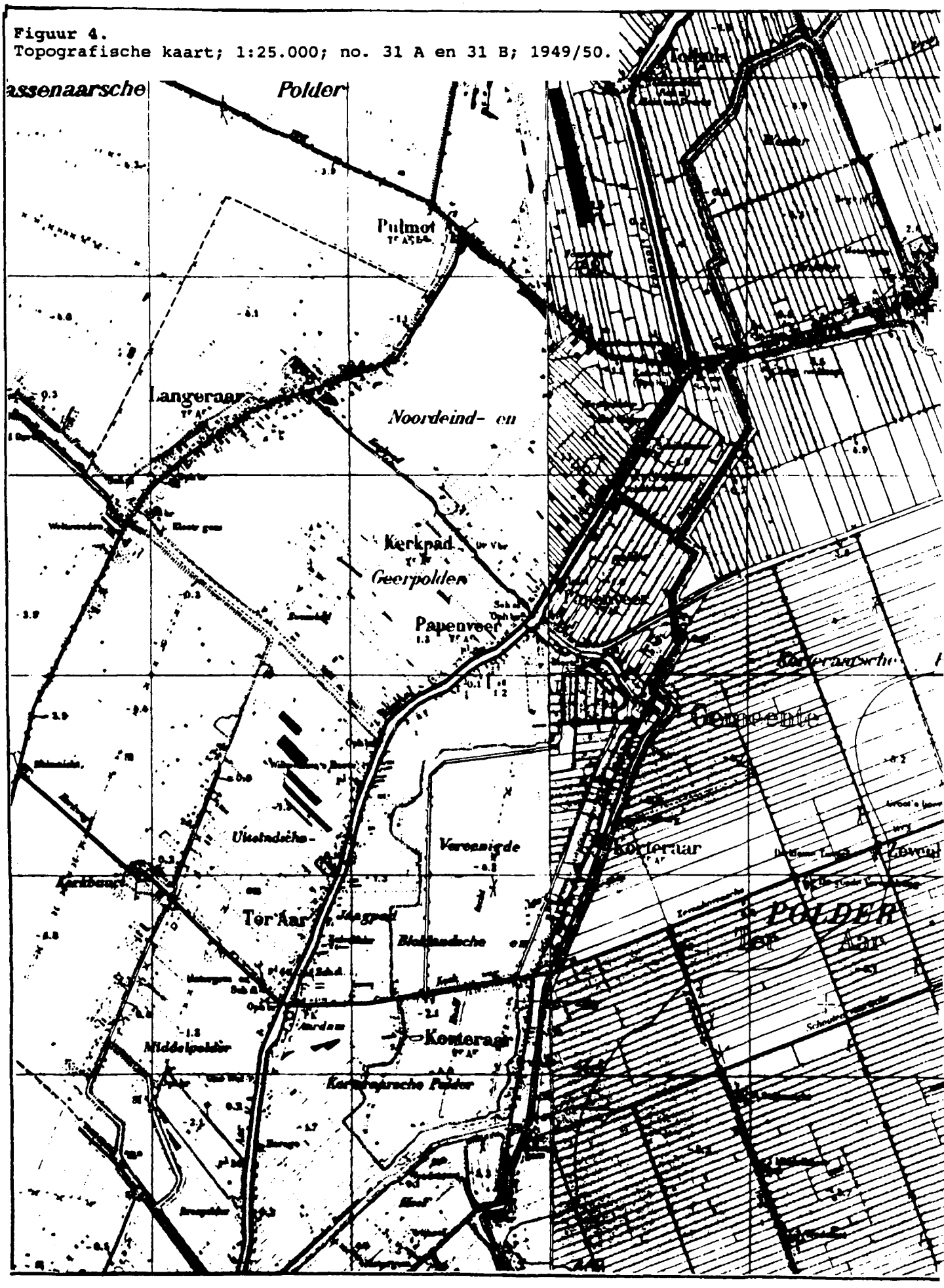

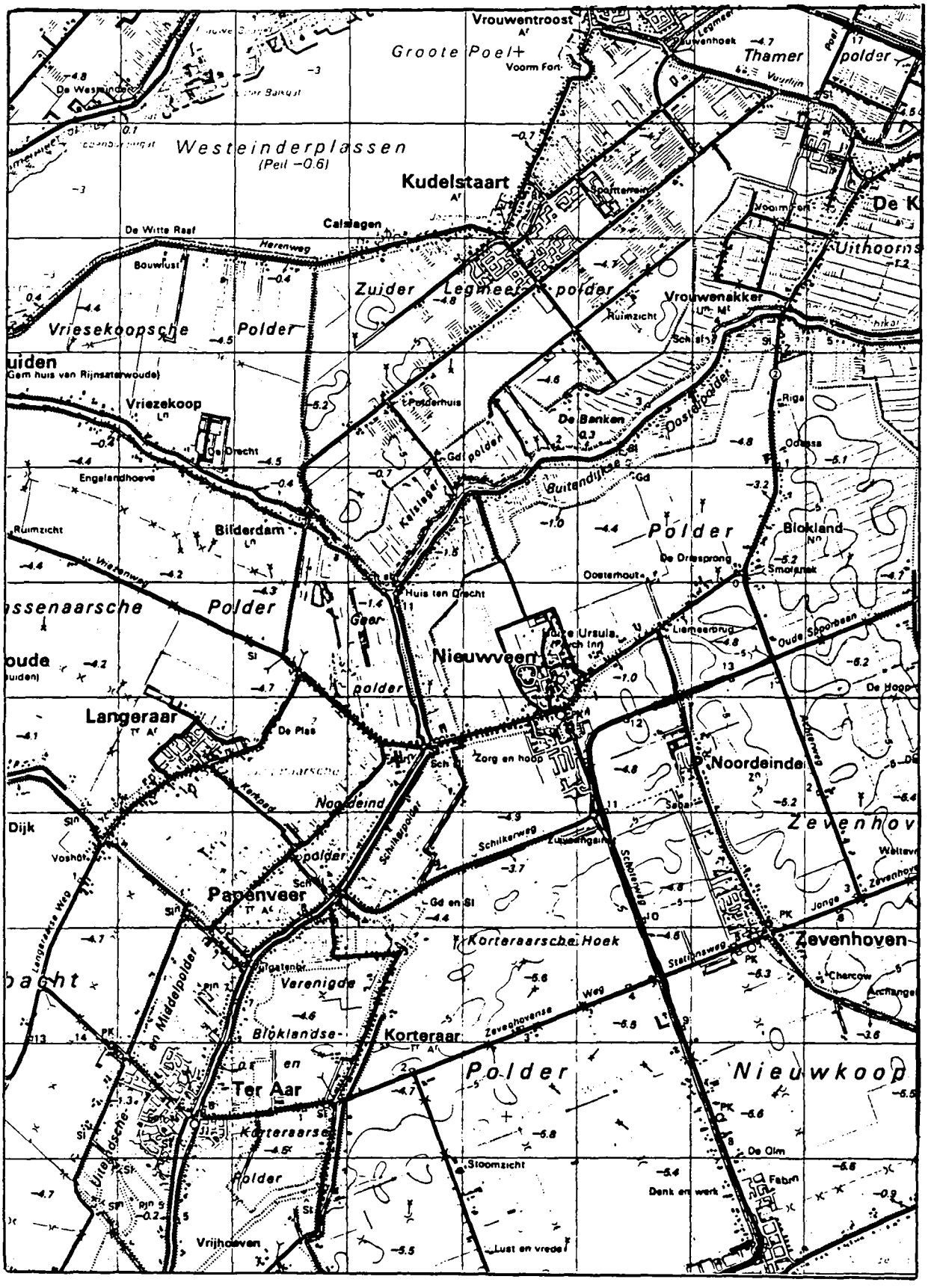

Figuur 5.
Topografische kaart; 1:50.000; no. 31 West; 1990.

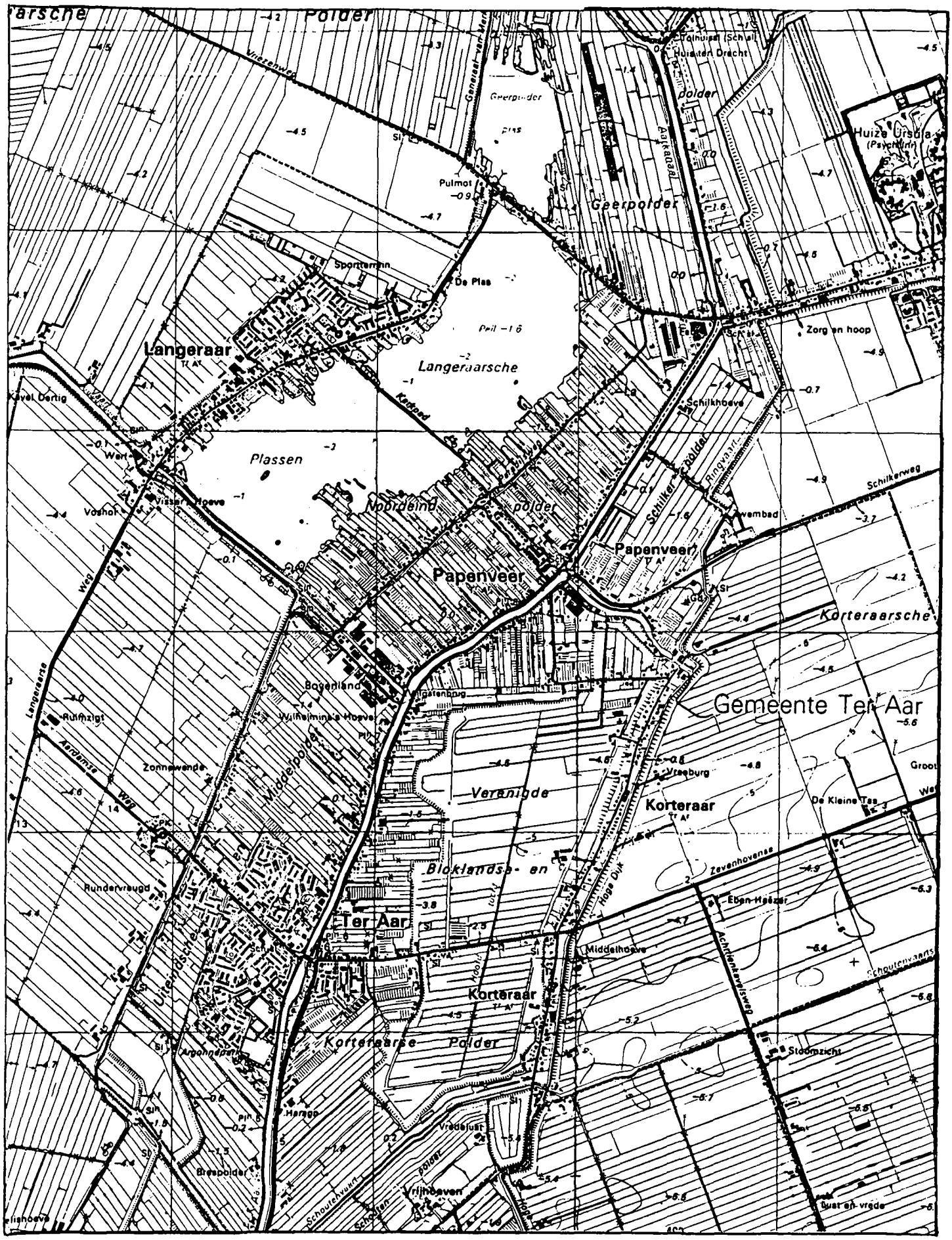

Figuur 6.
Topografische kaart; 1:25.000; no. 31 A en 31 B; 1988.

GEMEENTE TER AAR

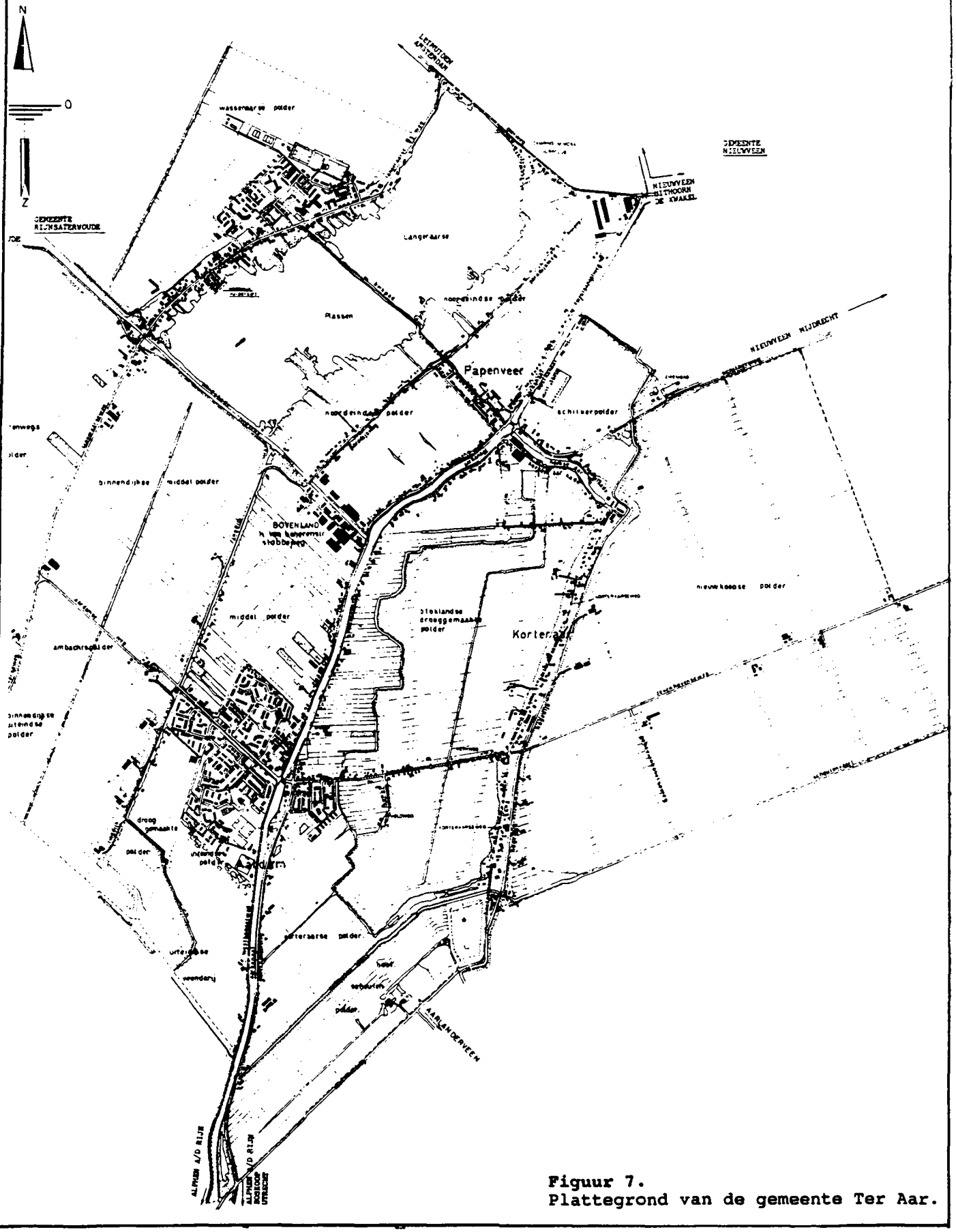

Figuur 7.
Plattegrond van de gemeente Ter Aar.

LEGENDA BIJ DE KAART VAN DE FUNCTIONEEL-RUIMTELIJKE ONTWIKKELING IN HOOFDLIJNEN

Bestaande kern ± 1850

Omvang kern ± 1945

Terrein gedomineerd door Nijverheid, Handel en Industrie: ±1850 ±1945

Richting van Algemeen-ruimtelijke ontwikkeling

Lineaire ontwikkeling

1900 Weg, eventueel met jaar van opening

1900-1930 Spoorweg met openings- en sluitingsjaar

1900-1930 Lokaalspoorweg of tramweg met openings- en sluitingsjaar

S Spoor-/tramwegstation

Spoor-/tramwegstation opgeheven

1900 Waterloop, eventueel met jaar van opening

Provincie Zuid-Holland kartografie DWM/DRG 90.102/14

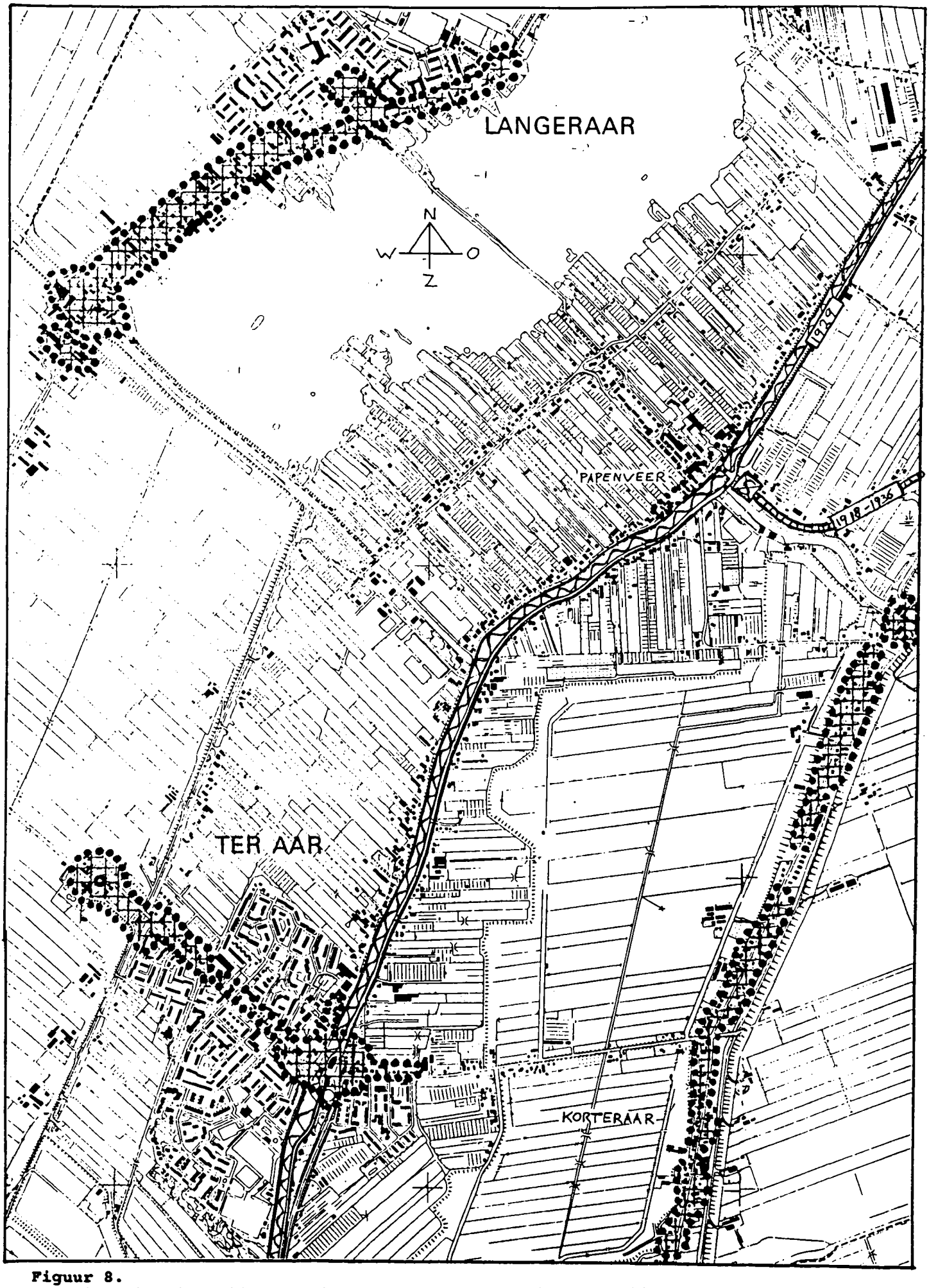

Figuur 8.
Functioneel-ruimtelijke ontwikkeling van Ter Aar in hoofdlijnen, periode 1850-1945 (voor verklaring zie legenda).

BEBOUWINGSKARAKTERISTIEK EN STEDEBOUWKUNDIGE TYPOLOGIE

november 1989

E.B. de Snoo - van de Garde

BEBOUWINGSKARAKTERISTIEK

Inleiding

Zoals aangegeven in de gemeentebeschrijving bestaat de gemeente Ter Aar uit de kernen Aardam, Langeraar, Korteraar, Papenveer en het gehucht Vrijhoeven.
De bebouwing ontwikkelde zich langs de noordwest/zuidwest lopende dijkwegen en stroken bovenland (respectievelijk de West- en Oostkanaalweg, de Ringdijk en Hogedijk en de Langeraarse- en Korteraarseweg) en langs de haaks hierop aansluitende verbindingswegen (Aardamseweg, Smidskade, Kerkpad en Geerweg). Ondanks de naoorlogse uitbreidingen en de ontwikkeling van de tuinbouw is de lineaire structuur van de oorspronkelijke bebouwing nog goed herkenbaar. Deze bestaat overwegend uit vrijstaande of gekoppelde woonhuizen en agrarische bebouwing.

Bijzondere bebouwing

Van de bijzondere bebouwing zijn vermeldenswaardig: de kerkgebouwen te Aardam en te Langeraar, respectievelijk de Gereformeerde kerk uit 1912 en het complex rond de Rooms-Katholieke Adrianuskerk (1902), met een pastorie, een kerkhof (1910), een voormalig klooster/zusterhuis (1912), een school en een voormalig parochiehuis (beide circa 1925).

Tevens zijn vermeldenswaardig het voormalig kopstation aan de Schilkerweg, gebouwd in 1918 en de villa 't Aarhuis, aan de West Kanaalweg en daterend uit circa 1930.

Boerderijen

De meeste boerderijen in Ter Aar zijn van het zogenaamde langhuistype. Het zijn boerderijen op een rechthoekige plattegrond, met het woonhuis en de stal achter elkaar geplaatst, tezamen onder één kap, of in ieder geval met dezelfde nokrichting, soms met een zomerhuis en vrijwel altijd onderkelderd en met de kopgevel naar de weg gekeerd. Voorbeelden zijn: Westkanaalweg 5 en 121, Oostkanaalweg 1, Ringdijk 14, Hogedijk 1, Langeraarseweg 120 en Korteraarseweg 62. Aan de Hoekse Aarkade (nrs 1 en 3) zijn twee boerderijen te vinden van het T-huistype met het woonhuis dwarsgeplaatst ten opzichte van het stalgedeelte, en onder een afzonderlijk schilddak.

Objecten van bedrijf en techniek

In Ter Aar zijn verschillende waterstaatkundige objecten van bedrijf en techniek te vinden. Vermeldenswaardig zijn: het uit 1894 stammende gemaal aan de Schoutenvaat, Hogedijk (Korteraar); het gemaal met sluisje aan de Aardamseweg (1913); het uit 1898 daterende sluisje bij Papenveer -net lang en breed genoeg voor één groenteschuit- en ten slotte de twee ophaalbruggen, respectievelijk bij de Smidskade en bij Nieuwveen (de Kattenbrug), die dateren uit de jaren 1920/25.

STEDEBOUWKUNDIGE TYPOLOGIE

Van de gemeente Ter Aar is geen stedebouwkundige typologie gemaakt, omdat er in de periode 1800-1945 alleen verdichting en uitbreiding van de kernen langs de reeds aanwezige structuur heeft plaatsgevonden.